

Praxe a poznání

Ladislav Hejdánek

◆ fragment | přípravné poznámky, česky, vznik: 4. 5. / 15. 6. 1957 ◆ poznámka: Přípravné poznámky k článku do Filosofického časopisu; nedokončeno

◆ fragment | preparatory notes, Czech, origin: 4. 5. / 15. 6. 1957

Praxe a poznání

Ladislav Hejdánek

◆ fragment | přípravné poznámky, česky, vznik: 4. 5. / 15. 6. 1957 ◆ poznámka: Přípravné poznámky k článku do Filosofického časopisu; nedokončeno

◆ fragment | preparatory notes, Czech, origin: 4. 5. / 15. 6. 1957

Praxe a poznání¹ [1957]

Praxe a poznání²

1. Poznání jako specifický přístup ke skutečnosti
 - a) Kontakt mezi subjektem a věcmi je možný (proti agnost[icismu], avšak i proti paralelismu apod.)
 - b) Každý kontakt nezakládá ještě poznání; jde o specifický kontakt
 - c) Specifičnost tohoto kontaktu má svůj zdroj na straně subjektu, nikoli na straně věci
 - d) Specifičnost je charakterizována vědomím
 - e) Poznání není jen vědomím doteku, ale dotekem vědomí
2. Poznání jako přístup v odstupu
 - a) Poznání samo (pokud nepřechází v cosi jiného) není prostorovým přiblížením k věcem; jinak: v postupu myšlení nikdy nepřejdeme přímo k věcem ani na ně nenarazíme
 - b) Poznání se děje ve vědomí, ne na věcech; dotek vědomí není přímým kontaktem s realitou. K poznání dochází v odstupu od věci.
 - c) Nejsme-li v poznání reálně u skutečnosti, pak ovšem je zřejmé, že ani sama skutečnost není reálně v našem poznání, že není opravdu uchopena
 - d) Není tím však narušeno naše pojetí poznání jako přístupu k věcem? Jaký je to přístup, který není s to překonat odstup, považovaný původně za jeho předpoklad? Jaké je to uchopení, které skutečně neuchopilo? Jaký je to dotek, který se vskutku nedotýká?
 - e) Má-li však poznání vskutku být poznáním, pak nelze kontakt, a to skutečný kontakt obětovat. Nejsme-li při noetickém uchopení skutečnosti reálně u ní, musili jsme tam být dříve, než se nám podařilo v poznání skutečnost uchopit
 - f) Tak se ukazuje, že je nezbytné prozkoumat situaci, která každému poznání předchází; právě tak ovšem i situaci, která je každým poznáním nově připravena.
- 3.

/226/³ Oblast vědomí má zprvu tendenci vytvořit svou autonomii v mythu; síla slova se obráží zprvu v magických praktikách. Když však rozvinulo právě v těchto oblastech svůj sociální charakter a význam, když právě zde překročilo pouhou funkci bezprostředního dorozumívání slovem a nabylo (v mytických příbězích) dokonce epičnosti, vědomí je připraveno kontrolovat praxi, vyvozovat z ní celou řadu úspěšných /227/ method, které pak učiní součástí své theoretické výzbroje. Zároveň však i sama theorie má tendenci se od praxe emancipovat a učiní tak hned, jakmile k tomu má dostatek možností. Celý tento proces je nemyslitelný právě bez reflexe.

¹ Jde o soubor poznámek opatřený na titulní straně přípisem „Přípravné poznámky k článku do Filosofického časopisu“; k napsání článku nakonec nedošlo. – Pozn. red.

² Strojopisná osnova, která navazuje na dříve vyhotovené rukopisné body č. 1–29 (zařazené v souboru poznámek později). – Pozn. red.

³ Zde následují výpisky z Hejdánkovy disertace (uvedené číslování odkazuje k paginaci jejího strojopisu); srv. L. Hejdánek, *Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady* [strojopis], Praha 1952. – Pozn. red.

Zakrytost reality je v našem přístupu, t. j. je subjektivní. Proto praxe není vlastním přístupem k realitě ve smyslu noetickém,⁴ t. j. není jejím odkrytím, nýbrž naopak právě zakrytím: praxe je skrytostí reality. Veškerá rozmanitost lidské činnosti nese na sobě charakter práce; lidské vědomí je ve svém vývoji nerozlučně svázáno s vývojem práce. Akce člověka, namířené k přetvoření a zvládnutí vnějšího světa, je třeba chápati jako práci. Práce se liší od výkonů nižších úrovní určitou mírou cílevědomosti, t. j. určitou mírou vědomí o cíli i o cestě k němu. ... /228/ ... Tak i ve vědomí je realita⁵ skreslována, je pojata do rámce vlastní, subjektivní tendence, má své místo pouze na pozadí subjektivních účelů a cílů, pokud se odvozuje od práce. Práce neukazuje skutečnost tak, jak jest, nýbrž zasahuje ji, mění, přetváří, ale pod zorným úhlem tohoto přetváření se na ni i dívá. Práce nabývá noetického významu v tom, že se stává praxí. Praxe je normou práce, je pracovní zkušeností. Praxe je však zkušeností nikoli věcí, světa, nýbrž zkušeností práce; praxe není cestou rozpoznání skutečnosti, nýbrž cestou vytvoření správného pracovního postupu. Praxe neukazuje realitu v její pravé podobě, nýbrž práci v její pravé podobě. V praxi je práce pročištěna, zbavena zbytečností a ukázána ve své (relativní a prozatímní) nutnosti; na této nutnosti, na tomto strukturálním charakteru práce /229/ (pročištěném v typičnost) má ovšem svůj důkladný podíl i sám předmět, materiál práce. Nicméně tento předmět není⁶ ukázán ve své skutečnosti, nýbrž spíše ve své neskutečnosti; není ukázán[,] jak jest, nýbrž ve své lepší podobě, ve své budoucnosti, t. j. tak, jak má být. V této vlastní své proměně jest ovšem sám přítomen, ale jen skrytě; práce skryla jeho skutečnost, t. j. pravou, původní podobu, to, co je mu vlastní, v tom, co mu je nevlastní, v jeho cizí, nové, budoucí podobě. Jestliže tedy praxe je zkušeností práce, pak je zároveň otevřeností, odkrytostí, pravou podobou práce. Práce se stává prací jen cestou praxe; praxe je však skrytostí reality, neboť ukazuje nikoli realitu samu, nýbrž lidský přístup k ní, a nad to přístup, který realitu neponechává tím, čím jest. Cesta k realitě v její vlastní podobě ve smyslu poznání⁷ není možná v samotné práci[,] resp. v samotné praxi. Každá činnost, jejímž bezprostředním předmětem je sama skutečnost, má na lidské úrovni charakter /230/ práce (byť se tím nevyčerpávala). Nová práce znamená nové zakrytí. Vlastní cesta k realitě, jak vskutku jest, nemůže být prací s realitou, neboť to je cesta k zakrytí reality. Úsilí, jež neústupně míří k samotné skutečnosti, je odsouzeno k tomu, aby proti své vůli vršilo novými a novými vrstvami skrytost její pravé podoby. Chceme-li odkrýt skutečnost v její pravé tvářnosti, musíme mířit nikoli na samu skutečnost, neboť ta je skrytá[,] a tudíž nepřístupná;⁸ naopak, musíme mířit na to, co ji skrývá, zakrývá.⁹ Jelikož skrytost reality je subjektivní, t. j. je dána naším přístupem, musíme realitu odhalit tím, že se zaměříme na svůj přístup. Bez přístupu ovšem se k realitě nedostaneme vůbec; jde však o to, zprůhlednit jej natolik, aby nezakrýval. Zprůhlednit jej můžeme¹⁰ jen tak, že jej dopodrobna prozkoumáme. Cesta ke skutečnosti, jak vskutku jest, není tedy cestou intensivnějších akcí,

⁴ Slova „ve smyslu noetickém“, která se v textu disertace nevyskytují, jsou připsána rukou. – Pozn. red.

⁵ V textu disertace: „i ve vědomí (nejen v akci) je realita“. – Pozn. red.

⁶ V textu disertace: „tento předmět a materiál není“. – Pozn. red.

⁷ Slova „ve smyslu poznání“, která se v textu disertace nevyskytují, jsou připsána rukou. – Pozn. red.

⁸ V textu disertace: „ta je skrytá[,] a tudíž přístupná jen v skreslení, t. j. v skrytosti, čili nepřístupná“. – Pozn. red.

⁹ V textu disertace: „co ji zakrývá“. – Pozn. red.

¹⁰ V textu disertace: „Zprůhlednit jej však můžeme...“ – Pozn. red.

usilujících prorazit kruh subjektivity, není cestou expanse praxe, /231/ nýbrž cestou reflexe. Každý pokus o krok ven ze subjektivního světa je pouhým rozšířením jeho hranic, aniž by tím jeho subjektivnost mohl ohrozit. Je třeba nikoliv vyhlížet ven, ale sáhnout na sám nerv subjektivnosti: a tím je právě akce, práce, praxe.

/237/ Praxe zahrnuje¹¹ v sobě určité struktury, které mohou být vyabstrahovány a rekonstruovány v theoretické oblasti; rekonstrukce se děje pomocí pojmů, které byly nasouzeny, t. j. konstituovány na základě soudů. Základní struktura soudu ovšem nemůže mít svůj původ nikde jinde než v praxi samé a strukturách v ní zahrnutých; ve skutečnosti ovšem byl tento postup v čistotě zachován jen kdysi v nedohlednu, kdy se začínala oblast myšlení teprve emancipovat z biologické oblasti. Dnes je připraven celý aparát /238/ soudů a myšlenkových struktur, aby spoluzasáhl při každé konstituci nového pojmu nebo při upřesnění pojmu dosud vágního,¹² jež jsou vzbuzeny novými zkušenostmi praxe. Nové pojmy jsou tedy ustaveny na základě myšlenkových struktur, vyvozených reflexí z praxe, za aktivní účasti celého myšlenkového aparátu, který s příslušnou oblastí souvisí. Společným charakterem všech pojmů podobného původu je to, že mají předmětnou intenci, t. j. že je jimi zkušenost daná v praxi objektivována. (→ viz o tom dále!)¹³

/264/ Řeč, slovo mají společenský charakter, nejsou žádnou individuální funkcí; pro společnost je opět charakteristická její historicita. Proto i sama praxe má nutně historický charakter. Praxe, která má být zkušením kamenem správnosti a pravdivosti poznání, musí být chápána jako historická praxe; individuální praxe je možná jenom na pozadí praxe historické, bez něho by přestala být praxí.

Problém poznání je problémem specifického přístupu k realitě. Čím se vyznačuje tato specifičnost? Prostý přístup k realitě není ničím víc než dotekem; nemůže jít o ztotožnění, o splynutí, neboť poznání tu je vždy něčím vedle toho, co je poznáváno. Je však takový dotek již poznáním? Jistě nikoliv. Nejruznější věci se mohou navzájem dotýkat, aniž bychom přitom mohli najít cokoli, co by nějaké poznání třeba jen vzdáleně připomínalo. Musí nám být ovšem jasno, že bez doteku není poznání možné. Specifičnost doteku však bere svou zvláštnost nikoli od věci poznávané, nýbrž od toho, kdo tu poznává. Musíme se proto ptát, kdo tu k poznávané realitě přistupuje, kdo nebo co se jí tímto specifickým způsobem dotýká. A tu se nám ukazuje, že je to vědomí, které se pokouší dosáhnout kontaktu s realitou; a nikoli vědomí vůbec, nýbrž vždy jednotlivý vědomý subjekt, tj. subjekt nadaný vědomím a schopností skrze toto vědomí usilovat o dotek, kontakt s věcmi. Poznání však nelze chápat jako dotek, který je vědomím jenom doprovázen; vždyť čím by byl sám dotek bez vědomí leč nepoznáním? A kdyby vědomí vskutku mělo jen doprovodnou funkci, čeho poznáním by bylo? Zdaž by mohlo být poznáním věci, když je doprovodem čehosi jiného? A kdyby bylo poznáním samotného doteku, samotného přístupu, jak by bylo poznání věcí vůbec možné? Je tedy zřejmé, že zdaleka nejde o vědomost, uvědomělost doteku, nýbrž naopak o dotek samotného vědomí – ne tedy o vědomí

¹¹ V textu disertace: „Praxe tedy zahrnuje...“ – Pozn. red.

¹² V textu disertace: „upřesnění dosud vágního pojmu“. – Pozn. red.

¹³ Slova v závorce, která se v textu disertace nevyskytuje, jsou připsána rukou. – Pozn. red.

doteku, nýbrž o dotek vědomí. Je to vědomí, které poznává, resp. které se stává poznáním. Poznání se děje ve vědomí, ne na věcech. Proto nelze přiznat oprávnění takovému způsobu vyjádření, které mluví o uvědomělé skutečnosti, o tom, že skutečnost vstupuje do vědomí. Není to skutečnost, s níž se něco děje při poznání, nýbrž naopak vědomí. A protože tato věta neplatí zcela přesně, doslovně, řekneme raději: i když se při poznání s poznávanou skutečností něco děje, je tato změna nanejvýš vedlejším produktem poznání, nikoli jeho konstitutivním prvkem. Přejít od neznalosti k znalosti, od nevědomosti k poznání je přechodem a změnou vědomí, nikoli věcí. (Často jsme myšleni tím, že naším cílem při poznání není věc neměnná, nýbrž v pohybu, ve změně; a pak ovšem s ní něco děláme, když ji poznáváme.)

Vzniká nám však otázka, pro niž zvláště starší filosofie neměla řešení. Jestliže chceme pochopit poznání jako dotek, v němž se samo vědomí dostává do kontaktu s věcmi, musíme být připraveni na otázku, jak že je vůbec nějaký takový dotek možný. Povědomí, že povaha reálných věcí na jedné straně a povaha subjektivního vědomí na straně druhé se od sebe naprosto liší, je neobyčejně silné. Možnost doteku, možnost setkání, kontaktu obou se nám zdá předem vyloučena. Jsme připraveni ještě tak uzнат nějakou podobnost, obdobu, paralelitu mezi obojím. V tom smyslu také chápeme pravdu jako shodu, adekvaci, připodobnění. Ale kontakt mezi obojím? Nesmysl. Vědomí je třeba vysvětlit; vždycky mu však zůstane charakter zdání a iluze. Vědomí je cosi epifenomenálního, co jen doprovází skutečné dění, které samo nemá s vědomím nic společného. Proto požadujeme na pravém poznání, aby nám ukázalo skutečnost nezávisle na lidském, subjektivním vědomí, tedy bez ohledu na to, že nějaké vědomí vůbec existuje.

Co to však je, toto vědomí? Zabývejme se chvíli touto otázkou, která nutně stojí hned na počátku našeho zkoumání. Všeobecně se (krom extrémních filosofii subjektivně idealistických, resp. solipsistických, které se však nutně zaplétají do nepřekonatelných rozporů docela samy) přijímá rozdíl mezi skutečností a vědomím jako rozdíl mezi objektivním a subjektivním. Co to však je subjektivita? Je skutečně něčím tak zcela vzdáleným všemu objektivnímu? Což není lidské vědomí, myšlení, představování skutečností? Vždyť je-li vědomí vydáváno za zdání, zdaž se tu zdání neuznává za něco skutečného? Vědomí může být zdáním, ale neztrácí tím ničeho na své skutečnosti, na své realitě. Jestliže však je vědomí reálné jako ostatní skutečnost, v čem je tedy jeho subjektivita? Proč se např. Lenin zdráhal prohlásit myšlení za něco hmotného?

Zdá se, že vědomí a myšlení nelze upřít objektivní stránku. Jistě však jejich specifičnost není dána touto objektivní stránkou. Je třeba najít moment, který z objektivity dělá subjektivitu – nebo lépe řečeno – který je schopen obdařit objektivitu navíc subjektivností.

Chceme-li však najít moment, který působí, že objektivita se navíc stává subjektivitou (aniž by ovšem svůj objektivní charakter ztrácela), sledujeme tím otázku geneze subjektivnosti. Stojí před námi tedy dvě otázky: otázka specifičnosti subjektivity a dále otázka vzniku subjektivity. Je těžko rozhodnout, která z obou těchto otázek patří na první místo. Nemůžeme přece zkoumat vznik subjektivity, není-li nám napřed jasno, co to subjektivita jest. Naproti tomu však, začneme-li zkoumat nejprve, co to je subjektivita, jsme na nejlepší cestě k tomu, abychom

otázku řešili dogmaticky, a tedy bez ohledu na skutečnost, která je ovšem v ustavičném pohybu a vývoji, jenž není ukončen a nebude ukončen ani naším sebeúspěšnějším zkoumáním.

Máme proto za to, že obě otázky mají v sobě něco nevhodnosti; jsme nakloněni se domnívat, že nejlepším způsobem zkoumání, nejlepším východiskem našeho pokusu bude sledovat subjektivitu při práci.

4. V. 57

Abychom však našli subjektivitu při práci, je třeba analyzovat situaci, která je jejím předpokladem. Předpokladem subjektivity je aktivita; proto je třeba analyzovat aktivitu, akci. Subjektivita je však vskutku při práci tam, kde je aktivita zvláštního charakteru: totiž práce, praxe. Tu ovšem nelze mluvit o tom, co je dříve, zda práce (a praxe), nebo subjektivita. Není práce bez subjektivity a naopak není subjektivity bez práce. Proto nelze spolehlivě zkoumat jedno bez druhého. Jestliže nám však jde o specifickou subjektivitu, totiž o poznání, chápání souvislostí, rozumění podstatě věcí atd., pak ovšem by se mohlo zdát, že praxe předchází poznání. Leč není tomu tak, uvážíme-li, že praxe odpovídající určité úrovni poznání musí rovněž dosáhnout určité úrovně a naopak že vyšší úroveň praxe předpokládá nutně poznání úrovně nižší (= na nižší úrovni). Praxe ovšem má vždy určitý předstih před poznáním; avšak právě na tom místě, kde tento předstih má, tj. kde jde před poznáním, tam už není praxí, nýbrž svého druhu tvořivou aktivitou, resp. aktivitou, která se – jsouc prováděna vždy do jisté míry „nazdařbůh“ – jako tvořivá může osvědčit, ukázat.

15. V. 57

Proti¹⁴ zbytnění theoretické setrvačnosti filosofického úsilí je v největším počtu obyčejných případů dosti spolehlivým korektivem sjednocování theorie s praxí a praxe s teorií. Taková kontrola však je a zůstane kontrolou praktickou; a i když praxe konec konců může a musí být zdrojem oprav teorií v nejširším měřítku, přece jenom na funkci theoretického korektivu (který jedině může být korektivem filosoficky bezprostředně platným) nestačí. Důvody tu nejsou jen praktické, nýbrž především právě theoretické. Z nich několik nejdůležitějších. 1) I praxe je v mnohých směrech determinována theoretickými posicemi, ať už je zaujala vědomě, či spíše nevědomky. To znamená, že je při nejmenším částečně neschopná stát se nejvyšším, posledním orgánem kontroly správnosti teorií. 2) Theoretická problematika je širší a hlubší, než aby jakákoli praxe mohla být pro ni konečným řešením. Vyrostši původně z lidské praxe, ale odpoutavši se od ní na mnoha místech, obrátila své ostří na samy theoretické počátky a učinila tak theoretickým problémem samu teorii, t. j. samu sebe. Právě proto, že teorii učinila problémem theoretickým, nemůže být odpovědí řešení praktické; rozhodně nemůže být řešením úplným nebo konečným. 3) Vnitřní dynamika theoretická měla příležitost už nescíslněkrát prokázat, že ani zřetelný jinak její rozpor se setrvačností jí nevlastní (nazývanou světem, realitou, skutečností) ji nedovede ohrozit v samotném jejím centru, nýbrž leda na periferii (na žaludku); tím spíše pak dominuje theorie všude tam, kde rozpor jejích principů se skutečností je

¹⁴ Zde následují výpisky z přípravných poznámek k Hejdánkově disertaci *Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady*. – Pozn. red.

méně patrný[,] nebo dokonce zcela nezřetelný a nepoznaný. Proto pouze praktický zřetel kontrolní není a nemůže být spolehlivě účinný; postulátem správné theorie se tedy nezbytně stává kontrola prostředky theoretickými, a to všude – i tam, kde taková kontrola byla motivována důvody praktickými[,] či dokonce kde cesta korekce byla praxí už sebe více naznačena. Z toho vyplývá požadavek, aby hráze theoretické setrvačnosti byly postaveny v samotné theorii, tj. jinými slovy, aby theorii byla dána do rukou proti setrvačným tendencím zbraň, která by byla jí vlastní, to znamená theoretická zbraň. Je třeba nalézt podstatné zdroje imanentní setrvačnosti theoretické a onu zbraň pak obrátit konkrétně a přímo proti nim.

(ad Diss A 7, 8) – 1950¹⁵

Předběžná zatěžkávací zkouška logické, noetické a metafysické nosnosti oněch pojmových struktur je však možná jedině na základě specifických filosofických method a nemůže být nahrazena zkouškou, provedenou methodami vědeckými. Realita se totiž projeví ve své tíze (setrvačností[,] resp. jedinečnosti) za každých okolností, t. j. neodmítne svou odpověď ani na nesmyslnou otázku vědce. Za takových okolností ovšem i tato odpověď bude nesmyslná, a to do té doby, dokud otázka nebude formulována rozumněji. Rozumnost formulace však – i když ne výhradně, přece jen podstatně – závisí na povaze pojmových struktur, jichž je k interpretaci (tedy i k otázkám) použito. Realita sama nemůže člověku adekvátní pojmy vnutit, ba ani připravit. Ne že by pojmy neměly s realitou nic společného; interpretace reality však neroste z reality samotné, nýbrž opírá se nezbytně o interakci subjektu a reality, t. j. o lidskou praxi. Adekvátnější pojmové struktury nelze objevit v realitě, nýbrž jejich zárodky je možno odhalit jedině analysou vlastní praxe a method v ní obsažených. Na tomto základě je pak možno konstruovat pro další synthetickou, t. j. interpretační, vykladačskou práci myšlenkové struktury; tato konstrukce znamená v podstatě přeložení method z praxe vyanalysovaných do theoretické mluvy.

(ad Diss A 5, 6 – 1950)¹⁶

I když theorie o adekvaci v theorii pravdy je nesprávná a neudržitelná, přece nemůže být sporu o tom, že pravda, resp. vůbec poznání se nějak skutečnosti musí týkat, že musí existovat jakási korespondence mezi ním a mezi realitou, tedy konec konců že něco z povahy skutečnosti, nějaký její rys musí být zachován v poznání; a nejen to: musí to být rys podstatný, realitu vystihující, i když ji neopakující, nereduplikující.

Musíme trvat na tom, že poznání je vždy poznáním něčeho, t. j. že se (jako ostatně každý soud, každá myšlenka) odnáší k předmětu, který s tímto poznáním není totožný, nýbrž který se od něho zásadně různí. Když jsme však provedli takovouto distinkci, nezbyvá než se ptát, jaký vztah platí mezi oběma, čili co činí poznání skutečným poznáním, t. j. znalostí svého předmětu.

(ad Diss A 11 – ? 1950)

¹⁵ Srv. upravené znění ve strojopise disertace: L. Hejdánek, *Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady*, str. 17–18. – Pozn. red.

¹⁶ Srv. tamt., str. 16–17. – Pozn. red.

K pravému, skutečnému poznání nezbytně náleží nejen vědomí o předmětu, nýbrž stejně i vědomí o tomto vědomí. Člověk tu nejen ví o nějaké skutečnosti, nýbrž je si tohoto svého vědění také vědom. Vědomí vůbec se vyznačuje touto svou obráceností také k sobě, které budeme říkat reflektivnost. Vědomí vyrůstá z té subjektivní sféry, která může nést název podvědomí, právě tím, že je schopno vědět o sobě, být samo sobě vlastní, blízké, neodcizené. Aby mohl člověk něco vědět, musí být schopen být si svého vědění vědom. Přístup k vlastnímu vědomí je předpokladem přístupu vědomí k věcem. Jinými slovy: reflexe je předpokladem vědomí, vědění, poznání.

10. VII. 57

Matematické zvládnutí souvislostí je příkladem pokusu o postižení předmětu jako ne-předmětu, protože z vnitřka. Tu ovšem nemám na mysli statistické zpracování, nýbrž interpretaci, která má své vnitřní důvody.

10. VII. 57

Naprostá nejasnost panuje nejen v otázce vztahu mezi smyslovými daty a skutečností, nýbrž také v otázce vztahu mezi smyslovými daty a pojmy, resp. mezi pojmy a skutečností. Všude tam se podobnost, shoda, adekvace jen předpokládají, ale není přinášena ani jediný věcný argument, o němž by se takový předpoklad mohl opřít. Existuje nanejvýš argument historický: adekváční pojetí má starou, prastarou tradici; a jiné, důvěryhodnější pojetí dosud nebylo podáno. Avšak není to spíše jen poslední naléhavou výzvou k novým pokusům o řešení této otázky? (23. 5. 57)¹⁷

Výklad poznání bez přihlédnutí k jeho společenské, a tím historické stránce je dnes už prokazatelně nedostatečný. Patří už k nezbytnosti výrazového úzu, že se tu mluví o společensko-historické *praxi*. Nicméně se zdá, že se příliš málo chápe nesmírný význam praktického aspektu poznání – snad právě proto, že se o něm tolik mluví. (23. 5. 57)¹⁸

1. Poznání je specifickým přístupem ke skutečnosti
2. Jde o dotek vědomí, nikoli o vědomí doteku
3. Uchopení skutečnosti vědomím (myšlením, poznáním) je čímsi jiným, než je kupř. uchopení rukama
4. Tam, kde se ve svém poznání dotýkáme skutečnosti (jakožto v poznání! nejde o předpoklady), tam nejsme vskutku u skutečnosti, nýbrž v odstupu od ní – pokud máme na mysli vztahy prostorové
5. Přístup k věcem, ke skutečnosti, jímž jest poznání, není prostorovým přiblížením subjektu (ale není ani nějakým připodobněním)
6. Je nasnadě uzavřít, že jestliže při uchopení skutečnosti v poznání nejsme u skutečnosti reálně, musili jsme tam být dříve, než se nám podařilo skutečnost v poznání uchopit.

¹⁷ Jde o strojopisný přepis rukopisné poznámky (srv. níže). – Pozn. red.

¹⁸ Jde o strojopisný přepis rukopisné poznámky (srv. níže). – Pozn. red.

7. Zároveň je jasné, že nejsme-li v poznání u skutečnosti reálně, ani sama skutečnost není reálně v našem poznání, že není skutečně uchopena.
8. Tím se otvírá otázka: jaký to je přístup, který není skutečným přístupem? Jaké to je uchopení, které nemůže vsutku uchopit? Jaký to je dotek, který se ve skutečnosti nedotýká?
9. Na tuto otázku nelze uspokojivě odpovědět, pokud neprozkoumáme situaci, která předchází každému poznání, a situaci, která je každým poznáním nově připravena.
10. Každé poznání je znovupoznáním. Kde je však začátek? Nutně mimo samotné poznání.
11. Obeznamenost, která předchází vlastní poznání, je praktická. Adaptace aktivity živého organismu na základě ekonomizace životních funkcí
12. Tato „obeznamenost“ je však ve skutečnosti (co do poznání) skrytím reality: praxe je skrytostí reality
13. Nezbytnost pozornosti odvrácené od vnější skutečnosti k této „obeznamenosti“, k praxi, k samotné aktivitě. Počátek reflexe.
14. Otázka tzv. smyslových dat. Co to je smyslové datum? Iluze o jednoduchých elementech smyslových. Datum nám není dáno, je konstrukcí.
15. Co je nám dáno, tj. co je vsutku předloženo našemu vědomí, čeho se naše vědomí může bezprostředně uchopit, to jsou věci a situace. Tedy celky – to je to, co nám podává elementární zkušenost.
16. To však předpokládá syntézu. Skutečnost opravdu na nás doléhá chaoticky, jako změt' popudů; subjekt musí tuto změt' teprve organizovat, integrovat, syntetizovat. Tato syntetická aktivita, která je předpokladem vnímání, má svůj původ v praktických úspěších v zacházení s věcmi.
17. Tzv. počítky, vněmy apod. jsou tedy výtvozem subjektu, ovšemže nikoli ve smyslu *creatio ex nihilo*; materiál, z něhož subjekt takto tvoří, souvisí se skutečným předmětem poznání pouze kauzálně, nikoli noeticky, gnozeologicky.
18. Existuje však ještě druhá cesta syntézy, která je vyššího řádu a vyšší úrovně, neboť je více ve světle vědomí. To je tvoření pojmů.
19. Je zcela mylné předpokládat, že pojmy lze geneticky přímo odvozovat od nějakých smyslových dat. Pojmy se nerodí ze smyslů (právě tak jako se smyslová zkušenost nerodí z rozumu). Pojmy jsou nasouzeny, jsou výsledkem soudů. Geneze soudů pak ukazuje nikoli k nějakým datům, nýbrž k aktivitě subjektu, především k aktivitě praktické.
20. Struktura soudů (která je základem všeho myšlení) je vybavena ze struktury akcí, tedy z praxe (neboť jde o lidskou úroveň).
21. Praktičností se však aktivita subjektu nevyčerpává; nebo lépe, praxi musíme chápat v plné šíři. I v myšlení je třeba mít praxi, i myšlení je třeba prakticky provádět, i myšlení je práce, zvláště přesné myšlení. Praxe manuální a praxe myšlenková se od sebe ovšem liší; každá si vytváří své specifické struktury a specifické metody.
22. Z myšlenkové aktivity vybavené struktury mají právě takový význam pro další myšlení jako struktury vybavené třebas z praxe manuální. Kromě toho je třeba dbát na to, abychom

praxi nechápali jenom jako individuální, nýbrž jako kolektivní. – Ovšem začátek každé praxe je vždy individuální a společenskou se praxe teprve stává.

23. Kupř. při abstrakci je nesprávné vyvozovat abstraktnější přímo z konkrétnějšího a prezentovat to jako skutečnou genezi. Původ abstraktnějších pojmů je v jiných soudech, je výsledkem jiných reflexí. Teprve při klasifikaci stavíme pojmy nad sebe (ve směru obecnosti).
24. Už jsme však řekli, že praxe je skrytostí reality. Jestliže poznání vychází z praxe, znamená to, že jeho původ bychom museli hledat v nepoznanosti, neznalosti, nevědomosti. Vlastní otázkou se nyní stává, jak vypadá onen přechod z neznalosti k poznání.
25. Jde v podstatě o otázku střetnutí vědomí a oné praktické obeznámenosti – o otázku, jak je z oné obeznámenosti vyvozen soud, bez něhož není skutečné poznání možné.
26. Bylo by chybou představovat si věc tak, že určitá skutečnost vchází do vědomí (třebas nyní už jenom skutečnost obeznámenosti v ekonomizované praxi).
27. Bylo by však stejnou chybou mít za to, že ke skutečnosti se připojí vědomí a doprovází ji, neboť jako epifenomén by se nikdy od ní nemohlo odloučit.
28. Je třeba vidět, že tu vždycky přichází vědomí z jedné strany k něčemu, co je na druhé straně, co je před ním, tedy k nějakému předmětu.
29. Tento přístup vědomí ve smyslu *noetickém* (to je důležité: to předpokládá docela určitou historickou situaci ve vývoji subjektivity, kdy se vědomí již emancipovalo ze své dosavadní funkce) má vždycky formu položení otázky. Co to je vlastně otázka?

Naprostá nejasnost panuje nejen v otázce vztahu mezi smyslovými daty a skutečností, nýbrž také v otázce vztahu mezi smyslovými daty a pojmy, resp. mezi pojmy a skutečností. Všude tam se podobnost, shoda, adekvace jen předpokládají, ale není přinášena ani jediný věcný argument, o nějž by se takový předpoklad mohl opřít. Existuje nanejvýš argument historický: adekvační pojetí má starou, prastarou tradici; a jiné důvěryhodnější pojetí dosud nebylo podáno. Avšak není to spíše jen poslední naléhavou výzvou k novým pokusům o řešení této otázky?

Výklad poznání bez přihlédnutí k jeho společenské, a tím historické stránce je dnes už prokazatelně zcela nedostatečný. Patří už k nezbytnosti výrazového úzu, že se tu mluví o společensko-historické *praxi*. Nicméně se zdá, že se příliš málo chápe nesmírný význam praktického aspektu poznání – snad právě proto, že se o něm tolik mluví.

23. 5. 57

Poznání v pravém slova smyslu není nikdy „datum“, „*factum*“ (ani se nikdy ze žádných dat „neskládá“), nýbrž je „*fiens*“. Jinak jde o pouhou paměť, (znalost, resp.) zachování znalosti toho, co bylo poznáno dříve. Samo poznání pak svou podstatou je „*re-cognitio*“, je znovupoznáním. Poznávat mohou jen to, co už nějak znám dříve. Neexistuje poznání, které by odhalilo něco zcela nového, nečekaného; jestliže se nečekaná, nová skutečnost vtlačí do našeho poznávání, pak je právě naše poznávání u konce se svými možnostmi. V takovém případě vede jediná cesta kupředu, totiž „obeznámit“ se s novou skutečností jinak než skrze poznání. A

ovšem to je možné jen praktickým kontaktem, zacházením s novou skutečností. To vše nutně naznačuje, jaký je skutečný charakter našeho poznávání, jaké jsou jeho předpoklady. Poznat můžeme pouze něco, s čím už jsme nějak (totiž prakticky) obeznámeni.

(23. 5. 57)

Bez kontaktu není poznání myslitelné; je třeba odmítnout propastné rozdělení vědomí od věcí reálných čili *res extensa* od *res cogitans*. Mezi vědomím a reálným jeho předmětem musí být kontakt, nejen paralelita nebo korespondence či pod[obně].

Ovšem sám kontakt nezakládá ještě poznání. Nejenom tak, že poznání je čímsi víc než kontaktem, že tedy se kontaktem nevyčerpává. Jde o to, že poznání je specifickým kontaktem, kontaktem svého druhu. Tato specifičnost však jde na vrub nikoli věci poznávané, nýbrž na vrub subjektu, který poznává, který přistupuje. Úrovně, z níž je poznání možné, musí dosáhnout subjekt, nikoli věc. Kdyby tomu bylo naopak nebo třeba jen oboustranně, znamenalo by to, že existují objektivní meze poznatelnosti, které musí být překročeny samotnými věcmi, aby pokus o jejich poznání mohl mít úspěch. To tedy znamená, že v poznání jde o kontakt subjektu na specifické úrovni s věcmi na úrovni libovolné.

To má docela určité důsledky další. Je-li zdroj specifičnosti poznání v specifičnosti úrovně, které subjekt musí dosáhnout, aby vůbec mohl poznávat, pak ovšem je zřejmé, že kontakt nižší úrovně, byť sebenezbytnější, není iniciátorem poznání. Mluvíme-li o specifické vysoké úrovni, která je nutným předpokladem poznání, máme na mysli vědomí. Bez vědomí není poznání možné. To však znamená, že nelze mít poznání za vědomí doteku, nýbrž naopak za dotek vědomí. Kdyby tomu tak nebylo, otázka by se jenom přesunula: jaký by byl kontakt mezi vědomím doteku a samotným dotekem? Odtud je zřejmé, že by tím nebyl postižen celek poznání, nýbrž pouze jedna jeho etapa, a to právě ta, která není specifická pro poznání.

1. VI. 57

3. Odstup jako ontická skutečnost

- a) základem je kontakt subjektu s ostatní realitou; je to subjekt, který je ve vztahu, v kontaktu
- b) subjekt – ontické pojetí
- c) aktivita subjektu, reaktivita
- d) schopnost modifikovat svou aktivitu, adaptabilita
- e) působení okolní reality na subjekt – přímé důsledky
- f) celá řada kauzálních souvislostí není tohoto charakteru, ale nutně prochází až k reaktivitě subjektu a subjekt ve svých akcích (resp. reakcích) na ně odpovídá; z vnějšího hlediska zachytitelná diskontinuita mezi vnějším působením a odpovědí subjektu je příznakem subjektivního, vnitřního, nepředmětneho zásahu
- g) vnitřní je tak zdrojem aktivity, která je právě tak zdrojem kontaktu mezi subjektem a ostatní realitou jako působení této reality

Kdyně, 15. 6. 57